

Traian Tr. Lalescu

Mă gândesc la tata

Cuvânt înainte de
Edmond Nicolau

Volum apărut la
Editura Ion Creangă, București, 1978

Cine a fost „Tata“?

Istoria științei românești înregistrează, în strălucitele ei pagini, numele unui mare matematician: Traian Lalescu. La rândul ei, poezia românească poartă înscris numele unui poet de deosebită delicatețe și sensibilitate: Traian Tr. Lalescu, fiul matematicianului, autorul cărții de față.

Iar firul vieții mele a făcut ca, în mai multe rânduri, să mă apropiu de familia Lalescu. Tânăr elev de liceu, am parcurs, cu o mare desfătare a minții, un volum cum rar s-a mai scris: subțire, acest volum își trăda conținutul din titlu: *Geometria triunghiului*. Însă cineva s-ar putea întreba: o carte întreagă despre triunghi? Are oare acest triunghi atâtea proprietăți? Răspunsul este, desigur, pozitiv: triunghiul poate deveni un fascinant erou al unei monografii dacă autorul ei este un talentat matematician. Și, într-adevăr, *Geometria triunghiului* te cucerește de la primele rânduri. Totul este redactat cu claritate, rigurozitate și eleganță. Cititorul este răsplătit din belșug de micul efort al lecturii, prin descoperirea unui univers al armoniei geometrice, armonie pe care talentul marelui matematician care a fost Traian Lalescu o făcea accesibilă tineretului nostru școlar, și, desigur, nu numai lui. Treptat, am aflat că matematicianul Traian Lalescu este o figură remarcabilă în istoria matematicii din România.

Așa cum află cititorul prezentului volum, chiar din prima schiță, familia Lalescu este originară din Banat, din comuna Cornea. Și îmi amintesc și eu cum, într-o zi, întorcându-se dintr-unul din deseale sale drumuri prin țară, poetul Traian Lalescu mi-a relatat întâlnirea din tren cu un bătrân țăran din Cornea care a fost ajutat de profesorul Traian Lalescu. Am încă viu în memorie chipul poetului Lalescu, bucuria cu care îmi povestea întâmplarea din tren, satisfacția că amintirea marelui matematician dăinuie încă. Era fireasca bucurie de a fi fiul unui om rămas în istoria științei, era o bucurie generoasă, care se întindea cuprinzătoare, aducând-o în miezul ei cald pe fiica sa, Smaranda Ecaterina.

Dar cine a fost matematicianul Traian Lalescu? Istoria matematicii din țara noastră îl plasează pe profesorul Traian Lalescu alături de Gheorghe Țițeica și Dimitrie Pompei, în grupul întemeietorilor școlii matematice românești. Desigur, matematica fusese cultivată, atât în Muntenia, cât și în Moldova și Transilvania, cu mult înainte, iar rezultate interesante fuseseră obținute de matematicieni ca Spiru Haret, a cărui teză de doctorat, privind stabilitatea mișcării planetelor, mai este și astăzi citată. Dar, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și, mai ales, la începutul secolului al XX-lea, se operează o schimbare importantă, esențială: în Țările Române, iar mai apoi în România, apar școli matematice originale. Pe această linie se înscrie și activitatea profesorului Traian Lalescu.

Tatăl profesorului se numea tot Traian, la fel ca fiul său de altminteri, după cum cerea tradiția locului de origine al familiei. Fiu al unui funcționar la Banca Națională a României, matematicianul Lalescu s-a născut la București, în 24 iulie 1882. Nici tatăl său nu era însă un simplu funcționar, de la el păstrându-se o broșură, tipărită la București, în anul 1876, lucrare în care analiza unele probleme economice ale

agriculturii noastre, precum și o altă lucrare, „Agenda băncilor populare și metoda de coeficient Lalescu“. Aceste titluri vădese un om cu preocupări variate – trăsătură ce-l caracterizează și pe matematician.

Tânărul Traian Lalescu și-a făcut studiile primare la București, după care a fost nevoit să schimbe des orașul și școala, părinții stabilindu-se, în interes de serviciu, la Craiova, la Roman și la Iași, unde a urmat cursurile celebrului Liceu Internat*. Cel care mai târziu a devenit vestitul matematician Lalescu a fost întotdeauna premiantul I al clasei și premiant de onoare al școlii – ceea ce explică de ce este menționat pe tabelul de onoare al liceului cu atâta faimă de la Iași.

Încă din timpul școlii, Traian Lalescu își descoperă cu adevărat vocația: matematica. El devine un asiduă colaborator la *Gazeta Matematică*. În 1900, se prezintă la concursul de admitere la Școala de Poduri și Șosele din București – actualul Institut politehnic –, reușind primul. Dar, la fel cum avea să facă ceva mai târziu cunoscutul matematician Grigore C. Moisil, în 1903 se retrage și trece definitiv la Facultatea de științe a Universității din București, secția de matematici. În același timp, funcționează ca profesor suplinitor de matematici la un liceu particular. În scurtă vreme, își ia licența în matematici cu calificativul „foarte bine“ și obține o bursă cu care pleacă la Paris, unde își ia din nou licența și apoi doctoratul în matematici. Tot la Paris își ia diploma de inginer electrician.

Teza de doctorat a lui Traian Lalescu trata un subiect foarte actual în acel moment, anume așa-numitele ecuații integrale de tip Volterra. După cum arată istoria matematicii, teza de doctorat a lui Lalescu constituie prima

* În prezent, Colegiul Național „Costache Negruzzi“. (N. red.)

contribuție românească importantă în domeniul ecuațiilor integrale. Rezultatele lui Lalescu pot fi considerate clasice, fiind incluse în tratate de renume mondial, dintre care unele se datorează chiar lui Volterra – creatorul teoriei tipului de ecuații ce îi poartă numele.

În ianuarie 1909, Traian Lalescu e numit profesor suplinitor la Facultatea de științe a Universității din București, lucrând și în învățământul liceal, până în 1912. De asemenea, el lucrează la Școala de Poduri și Șosele, ca succesor al lui Spiru Haret.

În timpul Primului Război Mondial, Lalescu are o contribuție însemnată în ceea ce privește apariția, în timpul refugului, la Iași, a *Gazetei Matematice*.

În 1918, Lalescu pleacă, cu alți profesori, la Paris, pentru a sprijini cauza unității României. Acolo publică o teoremă importantă privind funcțiile periodice polinomiale, teoremă care a format punctul de plecare a numeroase cercetări.

În 1920, are un rol important în crearea unei Școli politehnice la Timișoara*, Lalescu fiind primul director (rector) al acestei școli. Moartea îl surprinde în plină putere de creație, la vârsta de 47 de ani (1929).

Traian Lalescu a fost un matematician de o originalitate rar întâlnită și cu o putere de muncă prodigioasă. De la el au rămas numeroase cursuri care deschideau drumuri noi în literatura noastră de specialitate: ecuații integrale, teoria maxwelliană a electromagnetismului, calculul vectorial și tensorial, teoria relativității. Iată numai câteva dintre domeniile abordate cu succes de marele savant.

Traian Lalescu era interesat de idei, de eleganța demonstrației, de sensurile profunde ale teoremelor întâlnite. El

* În prezent, Universitatea Politehnica Timișoara. (*N. red.*)

abordează cu succes toate domeniile noi ale matematicii contemporane, printre altele aducând contribuții importante la studiul seriilor trigonometrice și al ecuației integrale – elaborând prima monografie importantă pe plan mondial asupra ecuațiilor integrale. În același timp, Lalescu a format, atât la București, cât și la Timișoara, numeroși matematicieni care s-au afirmat apoi cu succes.

Acesta a fost profesorul Traian Lalescu, „tata“, despre care vorbește autorul acestui volum, delicatul poet Traian Tr. Lalescu, dispărut și el prematur dintre noi (10 martie 1920 – 15 octombrie 1976). Desigur, poetul, copil fiind pe când mai trăia tatăl său, profesorul, n-a putut înțelege marea sa valoare ca om de știință. Dar sufletul poetului a reținut ceea ce istoria matematicii n-a înregistrat: imaginea tatălui său, care înconjură copiii cu dragoste și grijă. Cu aceste gânduri prezente în minte, vom înțelege mai bine tâlcul adânc al cuvintelor „Mă gândesc la tata“.

EDMOND NICOLAU

O întâmplare cu un cazan

Nu prea se grăbea trenul în dimineața aceea. Oprea în toate găurile, în toate haltele, ba mai zăbovea și la câte un semnal. În compartimentul în care mă nimerisem, lângă un țăran bătrân, cu obrajii rumeni de sănătate, frumos cum numai bătrânii noștri pot să fie, plutea un miros plăcut de brânză de oaie și de prună grasă. Eram obosit, iar eu, la fel ca trenul, mă întorceam de la Reșița, după o documentare de mai bine de o săptămână, prin mai multe sate bănățene, părându-mi rău că nu ajunseseam și la Cornea. Mi se perindau prin minte scene de viață și chipuri de oameni. Mă revedeam la căminul cultural din Brebu, stând la sfat cu directorul, mă obsedau întrebările tinerilor cititori de la biblioteca din Pătaș, mă îndoiam că o să fiu în stare să redau în scris tot farmecul vorbei domoale a poetului-țăran Ion Frumosu din Ciuchiș. De la un timp, gândurile se învâlmășeau parcă și mai tare, la Brebu stăteam de vorbă cu oameni din Mehadia, la Brestelnic intram în căminul cultural din Berzovia, în timp ce roțile trenului își depănau melodia monotona, iar în compartiment plutea același miros plăcut de brânză de oaie și de prună grasă, parcă îmi turnase careva plumb în pleoape.

Deodată, am simțit pe genunchi o atingere ușoară, am deschis repede ochii: bătrânul de lângă mine rămăsese cu

o mână pe genunchii mei, iar cu cealaltă îmi întindea un cojoc.

– Pune-l dumneata sub cap, domnule, să te odihnești mai bine... Că văd că ești ostenit.

Ca prin farmec, mi s-a spulberat oboseala, bătrânul îmi părea și mai frumos, aveam poftă de vorbă.

– Cu ce treburi ai fost la Reșița, moșule?

– Cu treburi de cumetrie. Că am un fecior, al șaptelea, la uzina mare, și i-a venit vremea să se căsătorească...

– E din Reșița fata?

– De unde știi? M-am dus la părinții ei, să vorbim de-ale noastre, să ne înțelegem...

– ... V-ați înțeles?

– Ne-am înțeles, că oameni suntem. Acum schimb trenul la Caransebeș, să mă întorc la mine în sat, să-i spun și babei că toate-s bune.

– Da' de unde ești?

– Păi, eu sunt din Cornea, așa îi zice...

Am tresărit.

– Din Cornea se trage și neamul meu...

Bătrânul m-a privit mai cu luare-aminte, m-a măsurat de sus până jos; degeaba, nu mă cunoștea.

– Cum te cheamă pe dumneata? a vrut el să știe.

– Lalescu... Bunicu' meu era din Cornea...

– Nu cumva oi fi neam cu domnu' profesor cel mare?

– Ba cam sunt...

– Nepot, văr?

– Fecior! Sunt ăl mai mic dintre copiii lui. Și mă cheamă ca pe el, tot Traian.

De astă dată a tresărit bătrânul... Mă privea lung și nu spunea nimic. Într-un târziu, când a oprit trenul la un semnal, s-a desprins din gânduri și a pornit să vorbească:

– Pe mine, să știi dumneata, domnu’ profesor m-a scăpat dintr-un mare necaz.

Locomotiva a șuierat prelung, trenul s-a urnit cu greu, bătrânul intra în lumea amintirilor:

– Era în 1926, n-o să uit anu’ cât oi trăi. Eram bărbat în putere, da’ m-am purtat ca un prunc fără minte. Mă încurcasem cu un vecin, cu unu’ Visarion, a murit, sărmanu’, acu’ doi ani de zile, și ne-am apucat să facem cazan, fără să cerem autorizație, fără să dăm bani la taxe. Câștigam noi ceva cu țuica, da’ până la urmă ne-a prins și ne-a pus o amendă să ne usture.

Am scos pachetul de țigări, i l-am întins bătrânului, dar el mi-a spus că nu fumează de astea, că tușește. A scos, la rândul lui, o tabacheră de lemn și a prins să-și răsucescă o țigară groasă, dar cam strâmbă. După ce a aprins-o și a tras câteva fumuri, și-a urmat povestirea.

– Și cum îți spuneam, domnule, am pătimit rău cu caza-nu’. Cu baba nu mai aveam casă bună. Că era și ea în putere pe atunci și îi umbla gura ca melița. Femeie, de... Că ea mi-a spus să nu mă bag în istoria asta, că mi-am făcut-o cu mâna mea, că de unde plătim acum amenda? Nici nu mai închi-deam ochii noaptea de grijă și de necaz. Până m-a sfătuit un alt vecin, unu’ Ionele Damaschin, ăsta mai trăiește, să mă duc la domnu’ profesor al nostru, că e om mare la București, știe și poate multe și intră și în foc pentru bănățenii lui.

S-a oprit bătrânul, să-și adune gândurile, dar nu mult...

– La început, mi-era rușine, cum să dau eu ochii cu domnu’ profesor? Da’, până la urmă, mi-am luat inima în dinți, m-am pus pe tren și nu m-am oprit decât la București. Acolo am întrebat din om în om, adresa mi-o dăduse a lu’ Damaschin, și am ajuns la dumnealui. Cum m-a văzut, m-a cunoscut... Și m-a întrebat cu ce treburi am venit la Capitală, da’ când a auzit de cazan, s-a făcut vânt la față și m-a ocărât mai rău decât baba. Când se supăra vorbea

subțirel și nu sta o clipă locului. Eu intrasem în pământ de rușine. Pe urmă, m-a băgat într-o sobă* mare, mi-a adus dumnealui de-ale gurii și mi-a spus că, după ce oi mânca, să caut să mă culc, că oi fi ostenit după drum. Că dumnealui pleacă în oraș cu treburi. Numa' de somn nu-mi ardea, da' până la urmă am ațipit, ba am adormit de-a binelea. De visat nu ma' țân minte ce am visat, da' m-a trezit tot domnu' profesor și mi-a spus: „Măi Văsălie, poți să te întorci acum la Cornea, mi-am pus obrazul pentru dumneata, că am vorbit unde trebuia și ți-au șters amenda. Da', dacă aud că te mai ții de prostii, eu cu gura mea le spun să-ți dea amendă dublă.“ Mi-a adus pachet să pun în traistă, mi-a dat să am de bilet, m-a dus dumnealui până la gară și m-a suit pe tren. La plecare, îmi făcea semn cu degetul, a mustrare. După vreo doi ani, la o petrecere, mi-a spus primarul că plătise domnu' profesor amenda pentru mine.

Mai aveam puțin până la Caransebeș, unde trebuia să schimbăm trenurile. Eu urma să-l iau pe cel de București (a doua zi, trebuia să fiu neapărat la redacție), el pe cel pentru Cornea. Și mi-a mai spus bătrânul, înainte de a ne despărți:

– Să știi dumneata că eu de atunci n-am mai călcat nici-odată strâmb. Și de câte ori împart țuică, dau să fie și de sufletu' lui domnu' profesor, sărmanu'.

Pe bătrân îl chema Șandru Văsălie și am aflat de curând, de la un nepot de-al meu din Cornea, că a murit în vârstă de 85 de ani. Și de câte ori mi se întâmplă să întâlnesc în drumurile mele câte un bătrân frumos, cum numai bătrânii noștri pot să fie, îl poftesc la un pahar cu țuică, ronțăm covrigi, povestim de toate cele.

Și mă gândesc la tata...

* Sobă – odaie (în dialect bănățean).

Prima lecție de literatură

Eram patru, doi frați și două surori. Primul, băiat; pe urmă, două fete la rând, iar ultimul, Prâslea, eu (și am primit numele tatii, Traian). Cam zurbagii, cam certați cu tabla înmulțirii, dar, altfel (ziceau mătușile mai filotime), copii buni.

– Pe care dintre ei o să-l faci matematician? l-a întrebat odată pe tata, zâmbind (și ce frumos știa să zâmbească!), profesorul Țițeica.

Mă nimerisem și eu pe acolo, mă făceam că citesc dintr-o carte de Petre Dulfu, dar trăgeam cu urechea.

– Eu numai le-am dat viață! a răspuns atunci tata. Eu și biata Titina.

Mama mea, Ecaterina Lalescu, a murit, în vârstă de 26 de ani, în anul 1921, dintr-o naștere; eu aveam, pe atunci, un an.

– Matematicieni rămân să se facă ei. Dacă au să aibă har.

Har n-am prea avut. Se pare că tata și-a dat seama din vreme. Prea bucuros n-o fi fost, dar, în orice caz, nu-și arăta supărarea. Și nu pot spune că a încercat „să ne vâre matematica pe gât”. Dimpotrivă, cum și lui îi plăceau artele frumoase (avea o bibliotecă-gigant, în care, alături de manualele de matematică, stăteau la loc de cinste și cărțile de literatură și

de artă), se străduia să ne însufle și nouă dragostea pentru cuvântul scris, pentru poezia culorilor.

De altfel, pe când era elev la Liceul Internat din Iași (părinții lui se refugiaseră din Banat), se înscriesese la secția umanistică, nu la cea reală. Dar, când a ajuns în a VII-a (povestește într-un loc inginerul și matematicianul I. Ionescu-Bizeț, unul dintre întemeietorii *Gazetei Matematice*), l-a văzut, într-o recreație, pe un coleg mai mare, dintr-a VIII-a (îl chema Ștefănescu, pare-mi-se), dezlegând niște probleme din *Gazetă*. L-a întrebat atunci ce satisfacție simte în treaba asta, iar băiatul i-a răspuns că este o întreprindere de-a dreptul pasionantă și că, pe deasupra, numele celor ce trimit dezlegări exacte sunt tipărite în revistă. Tata avea pe atunci 16 ani și câteva luni; l-a rugat pe Ștefănescu să-i împrumute numărul, pe urmă a început să cumpere și el revista. După un timp, la redacție au pornit să sosească pli-curii voluminoase, cuprinzând rezolvări și soluții (unele de-a dreptul originale, neașteptate) la toate problemele apărute în *Gazeta Matematică*. Expeditor: Lalescu Traian – Liceul Internat din Iași. La început, redactorii au crezut că e vorba de un profesor deosebit de dotat și l-au invitat, prin revistă, să se prezinte la redacție. Nu mică le-a fost mirarea când, într-o după-amiază, a intrat pe ușă un elev în uniformă cu aspect cazon a Liceului Internat, ținând în mână dreaptă chipiul cu pompon înalt și încercând cu greu să-și ascundă emoția. Abia a putut să îngaime, cu vocea în schimbare și ușor graseiat:

– Mă numesc Lalescu Traian și am venit la dumneavoastră, că m-ați chemat...

Oamenii și-au dat seama că se află în fața unui caz de excepție și, după ce tata și-a terminat liceul (dând două clase

într-un an), au intervenit să fie trimis cu o bursă, să-și continue studiile matematice în străinătate.

Soarta matematicianului (și mai târziu a inginerului) Traian Lalescu fusese pecetluită. În cutele adânci ale sufletului păstra ceva din ușoara nostalgie a fostului elev „de la uman“. Nu o dată, între două pregătiri de cursuri, tata scria poezii. Desena frumos, în peniță. Cânta la violoncel. Când eram mici, de o șchioapă, ne citea dintr-un caiet cu scoarțe albastre fragmente dintr-o „Istorie a Românilor, pentru copii mei“, scrisă de el. Tot pentru noi, a tradus din italiană *Povestea lui Pinocchio* de Collodi. Am păstrat multă vreme caietele lui, însă în timpul războiului, într-un bombardament, au ars. Și desenele lui, și Revista Noastră, scrisă de mână.

Este o poveste întreagă cu revista asta. Într-o dimineață, tata a intrat în odaia copiilor. Nu venise fără motiv, îl deranja zgomotul, nu putea să lucreze. Bunica nu mai reușea să ne stăpânească, ne aflam toți patru în plină ciorovăială din pricina câinelui nostru, fiecare pretinzând că pe el îl iubește Hector mai mult.

– Dar mai tăceți odată, dracilor! Altceva n-aveți mai bun de făcut?

– N-avem! am hotărât noi într-un glas.

– Păi, ia să ne gândim, că poate găsim.

Ne-am conformat pe loc, ne-am gândit, dar n-am găsit nimic. Tot tata, cu ideea.

– Ce-ar fi să scoateți o revistă?

– De unde s-o scoatem?

Ne-am pus să căutăm prin sertare, pe sub paturi.

– Stați, nu așa! ne-a oprit tata. Nu s-o scoateți de undeva, ci s-o scrieți voi...

Ideea ni s-a părut grozavă: să scriem o revistă. Dar cum să-i spunem? Mai întâi am venit eu cu o propunere:

– Să-i spunem Dimineața Copiilor.

Cu precauție, ca să nu mă jignească, și cu multă răbdare, tata mi-a explicat, pe îndelete, că ideea nu e bună, că mai e o revistă căreia îi zice tot așa (știam noi foarte bine, că doar eram abonați la ea; dar eu uitasem sau mă prefăcusem că am uitat), că ar fi neloial să le facem concurență lui Nenea Nae și șugubățului de Haplea, că trebuie să găsim noi un titlu nou. Până la urmă, ne-am hotărât să-i spunem Revista Noastră (se pare că nici titlul ăsta nu era cu totul original, dar, oricum, mai puțin cunoscut).

Am trecut apoi la stabilirea sumarului primului număr (de fapt, primul și singurul). L-am convins pe tata să nscrie cuvântul înainte, fratele meu, Nicușor, ca mai mare, era directorul revistei, având latitudinea să scrie despre ce vrea el și, pe deasupra, să se ocupe și de ilustrații (avea 10 la desen!), sora mea, Mariana, urma să facă un jurnal de călătorie (fuse-se de curând, împreună cu o mătușă, în vizită la niște rude din Mehadia) și cronica de modă (o invidiau colegele pentru rochițele pe care le lucra împreună cu aceeași mătușă), cealaltă, Florica, avea să vină cu niște versuri (scrisesse, de curând, o poezie plină de sensibilitate, care începea cam așa: „Am un cățel/ Foarte frumușel...”) și cu o cronică gastronomică (ne servise, nu demult, niște gogoși preparate de mâna ei, dar nimeni nu le-a putut mânca, nici măcar tata, pentru că Florica făcuse o mică greșeală la transcrierea rețetei; scria acolo: zahăr 200 de grame; sare, dar ea copiasse: zahăr, 200 de grame sare, și așa a și pus). Iar mie îmi revenea dificila sarcină să scriu o povestire inspirată din viață (știa ce știa bietul tata când nu m-a pus să fac o poezie). Cu un an în urmă, fratele meu se îmbolăvise de erizipel (o boală foarte gravă pe atunci), iar eu trebuia să aștern pe hârtie acest episod de tristețe amintire în cronica familiei. M-am pregătit de îndată de

treabă, mi-am ascuțit bine creionul, m-am tăiat la un deget, mi l-a bandajat Mariana, am primit de la director zece coli de hârtie și am început să scriu cu sârg: „Vara trecută, fratele meu, Nicușor, s-a îmbolnăvit de erizipel. Mie mi-a părut f. rău și tata l-a chemat la noi pe doctorul Manicatide.“ Era un pediatru foarte priceput, la care noi, copiii, țineam mult, socotindu-l aproape unul de-ai noștri, pentru că era tare scund.

Se spune, de obicei, că începutul e greu. La mine era, de astă dată, invers: începutul fusese ușor; mai greu a fost pe urmă, nu mai aveam nicio inspirație, mă împotmolisem de-a binelea, scriam un cuvânt, ștergeam două, nu îmi mai ieșea nimic ca lumea. Tata și-a dat seama că mă aflu la ananghie. Și, ca întotdeauna, mi-a sărit în ajutor.

– Arată-mi ce ai scris până acum! m-a rugat dânsul.

I-am arătat, plin de mândrie, începutul operei mele. Tata a citit, a zâmbit pe sub mustață, apoi și-a compus o mină foarte serioasă. După observațiile de rigoare la adresa greșelilor de ortografie, a intrat mai adânc în temă. Ce e drept, cu destule menajamente.

– Da, nu e rău, dar nu e ce ți-am cerut. Eu nu ți-am spus să faci un reportaj...

Nu cunoșteam pe atunci prea bine cuvântul, dar îmi plăcea cum sună, și chiar, pentru o clipă, am fost mândru că scrisesem un reportaj. Tata însă a continuat:

– Eu te-am rugat să scrii o povestire. Inspirată din viață, totuși povestire. Nu o simplă fotografiere a celor ce s-au întâmplat.

– Dar n-am fotografiat nimic! am protestat eu. Nici n-am aparat.

– Ei, ia-o și tu așa, la figurat.